

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ: ΤΡΕΙΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ*

ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΑΚΡΥΝΙΩΤΗ**

Η παιδική ηλικία ως άμεσο και αυτόνομο αντικείμενο έρευνας και μελέτης άρχισε να συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των κοινωνιολόγων μόλις τα τελευταία χρόνια. Αυτό το άρθρο θα επιχειρήσει μια κριτική παράθεση τριών θεωρητικών προσεγγίσεων της παιδικής ηλικίας: α. η ιστορική κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας β. της θεωρίας της κοινωνικοποίησης και γ. της «νέας» κοινωνιολογίας της παιδικής ηλικίας. Με γνώμονα τις θεωρητικές και μεθοδολογικές αρχές κάθε προσέγγισης θα αναζητηθούν οι συνέπειες που καθεμιά από αυτές επιφέρει στη γενικότερη θεώρηση της παιδικής ηλικίας. Διευκρινίζεται εδώ ότι η νεανική ηλικία ως ιδιαίτερο αντικείμενο μελέτης και έρευνας αυτών των κοινωνιολογικών προσεγγίσεων δεν θα συμπεριληφθεί στην ανάλυση που θα ακολουθήσει, με αποτέλεσμα η αντιπαράθεση παιδικής ηλικίας και ενηλικίωσης ορισμένες φορές να φαίνεται πολύ έντονη. Η κοινωνιολογική μελέτη της νεανικής ηλικίας περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα ερμηνευτικών προσεγγίσεων και μια εξαιρετικά πλούσια θεματολογία και ενδεχομένως να αποτελέσει το θέμα μιας άλλης μελέτης.

Α. Η ιστορική κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας

Αν θεωρήσουμε ότι στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες ο προβληματισμός για την κοινωνική υπόσταση της παιδικής ηλικίας είναι έντονος και ότι το φάσμα των πληροφοριών σε θέματα που συνθέτουν την κοινωνική πραγματικότητα των παιδιών ευρύ, δεν μπορούμε να ισχυρισθούμε κάτι ανάλογο και για την παιδική ηλικία του παρελθόντος.

Τα παιδιά, όπως και οι γυναίκες, απουσιάζουν ως κοινωνικές κατηγορίες από την επίσημη ιστορία¹. Στοιχεία γύρω από τη θέση τους στην κοινωνική δομή, τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντά τους, τις συνθήκες διαβίωσης και τη μέριμνα της κοινωνίας προς αυτές παραλείπονται από την επίσημη ιστορική γραφή με αποτέλεσμα η διαχρονική πορεία της παιδικής κυρίως ηλικίας να παρακολουθείται με δυσκολία.

Ακόμα και η σπάνια παράθεση σχετικών πληροφοριών ελάχιστα διαφωτίζει το status των παιδιών του παρελθόντος καθώς αυτές δεν αναφέρονται αποκλειστικά και μόνο στο παιδί αλλά ταυτόχρονα και σε άλλες κοινωνικές κατηγορίες όπως η οικογένεια ή οι γυναίκες.

Η έννοια της ιστορικότητας, όπως υπεισέρχεται στην κοινωνιολογία στηρίζεται σε επιστημολογικά πρότυπα που δεν εντάσσονται στην παραδοσιακή ιστοριογραφία. Θεωρείται σε άμεση συνάρτηση με την κοινωνική δομή, τους θεσμούς και τις κοινωνικές διεργασίες των κοινωνιών του παρελθόντος με αποτέλεσμα να οριοθετείται ένας τομέας μελέτης και έρευνας που διαχωρίζεται από την κλασική ιστορία. Η αναζήτηση της κοινωνικής υπόστασης του παιδιού και ο προσδιορισμός του κοινωνικού στίγματος της παιδικής ηλικίας του παρελθόντος αποτελούν ένα από τα αντικείμενα της ιστορικής κοινωνιολογίας τις τελευταίες δεκαετίες².

Καθοριστικό θα μπορούσε να πει κανείς ρόλο σ' αυτή την κατεύθυνση έπαιξε η δημοσίευση της μελέτης του Ph. Ariès (1960), *L' enfant et la vie familiale sous l' ancien régime*. Το βιβλίο πραγματεύεται την κοινωνική διάσταση της παιδικής ηλικίας από τον Μεσαίωνα έως το 1900 στη Γαλλία και κυριολεκτικά γίνεται η εστία που τροφοδοτεί έναν έντονο θεωρητικό και μεθοδολογικό προβληματισμό γύρω από την ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας. Η πρωτοτυπία του Ariès έγκειται τόσο στις θεωρητικές του απόψεις όσο και μεθοδολογικές του πρακτικές. Αναλυτικά, υποστηρίζει ότι ο όρος «παιδική ηλικία» απουσιάζει από τις κοινωνίες του Μεσαίωνα και παράλληλα διευκρινίζει ότι με τη θέση του αυτή δεν υποδηλώνει ότι η κοινωνία, την περίοδο που εξετάζει, αδιαφορούσε για τα παιδιά. Αντίθετα ο Ariès υπογραμμίζει το γεγονός ότι δεν υπήρχε ένα σαφώς προσδιορισμένο ηλικιακό φάσμα που διακρινόταν από την υπόλοιπη ηλικιακή κλίμακα με ένα σύνολο ειδικών θεσμών, από ένα σύνολο δικών του πρακτικών, αξιών, αντιλήψεων, προνοιμών και περιορισμών³.

Στο πρακτικό επίπεδο η απουσία διαφοροποίησης των παιδιών από τους ενηλίκους σήμαινε ότι μόλις τα παιδιά έδιναν τα πρώτα δείγματα αυτονομίας (εγκατάλειψη της τροφού και βάδισμα) αυτόματα αναλάμβαναν σταδιακά και τους ρόλους των ενηλίκων. Δεν ήταν με άλλα λόγια παρά ενήλικοι σε

* Το άρθρο αυτό έχει βασισθεί και σε στοιχεία που περιέχονται στο Δ. Μακρυνιώτη «Η παιδική ηλικία στα αναγνωστικά βιβλία: 1834-1919», Δωδώνη - ΙΕΠ 1986.

** Η Δήμητρα Μακρυνιώτη είναι συνεργάτης του Ιδρύματος Ερευνών για το Παιδί.

μικρογραφία. Από τα τέλη όμως του Μεσαίωνα, επισημαίνει ο Αγιές, και έως το 1900 αρχίζει μια περίοδος σημαντικών αλλαγών με συνέπεια, ανάμεσα σε άλλες, και τον διαχωρισμό της παιδικής ηλικίας από τους ενήλικους. Η αλλαγή στο ρόλο και στη δομή της οικογένειας και της σχολικής φοίτησης θεωρούνται κατά τον Αγιές οι σημαντικότεροι συντελεστές αυτής της αλλαγής⁴.

Στο μεθοδολογικό επίπεδο η πρωτοτυπία του Αγιές έγκειται στη μελέτη και αξιοποίηση πρωτογενών πηγών όπως έργα τέχνης, είδη ενδυμασίας, μορφές παιχνιδιών κλπ. που για πρώτη φορά χρησιμοποιούνται στην ιστορική έρευνα, σε τέτοια έκταση. Στη συνέχεια, θα σχολιάσω τις επιπτώσεις αυτού του εγχειρήματος.

Με αφορμή τις θέσεις τους Αγιές η προβληματική στρέφεται στην κοινωνική ταυτότητα της παιδικής ηλικίας και στη θέση που καταλάμβανε στην δομή κοινωνιών του παρελθόντος. Ειδικότερα ο προβληματισμός αφορά στη διαδικασία συγκρότησης της παιδικής ηλικίας σε ξεχωριστή κοινωνική κατηγορία και τη διερεύνηση των κοινωνικών συνθηκών που συντέλεσαν στη διαφοροποίησή της από τους ενήλικους. Στο χώρο που οριοθετείται από αυτή τη συλλογιστική, η προσπάθεια αποκατάστασης της παιδικής ηλικίας ιστορικά διακρίνεται σε δυο τάσεις⁵.

Η μια έχει ως αφετηρία τη θέση ότι η παιδική ηλικία αποτελεί κοινωνική κατηγορία για τη συγκρότηση της οποίας μια συνισταμένη κοινωνικών παραγόντων έπαιξε καθοριστικό ρόλο από τα μέσα του 18ου αιώνα. Θεωρείται ως εκ τούτου σύγχρονο κοινωνικό δημιούργημα άμεσα συνυφασμένο με τις συνέπειες της βιομηχανικής επανάστασης σε διάφορες σφαίρες της κοινωνικής ζωής. Πριν από αυτήν δεν υπήρχαν ούτε οι απαραίτητες προϋποθέσεις ούτε είχε διαμορφωθεί η ανάγκη για να προβεί η κοινωνία στον θεσμοθετημένο και επίσημο διαχωρισμό μιας ομάδας ατόμων των παιδιών, με κύριο σημείο αναφοράς την ηλικία. Έτσι, η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα παιδιά και τους ενήλικους παρουσιάζεται εξαιρετικά ελαστική και ασαφής αν όχι ανύπαρκτη. Οι κοινωνικοί επιστήμονες που αποδέχονται αυτές τις γενικές θέσεις, ανάλογα με τη θεωρητική τους προσέγγιση και την επιστημονική τους προέλευση θεωρούν υπεύθυνους για τη συγκρότηση της παιδικής ηλικίας τους ακόλουθους παράγοντες:

- τη θέσπιση της υποχρεωτικής φοίτησης⁶
- την αλλαγή στη δομή και στο ρόλο της οικογένειας⁷
- τη συναισθηματική ωριμότητα των γονέων⁸
- τη νομική υπόσταση του παιδιού⁹
- την έντονη φιλανθρωπική κίνηση με επίκεντρο τα παιδιά¹⁰
- την κρατική και ιδιωτική μέριμνα για την προστασία των παιδιών¹¹
- την ανάπτυξη θεσμών με επίκεντρο την παιδική ηλικία¹²
- την άνοδο του καπιταλισμού¹³

Παρά τις αναμφισβήτητες διαφορές αυτών των προσεγγίσεων όλες συναντώνται σε ένα κοινό σημείο: τη θέση ότι η παιδική ηλικία αποτελεί κοινωνικό δημιούργημα/κατασκεύασμα του 19ου αιώνα. Η άποψη αυτή δεν σημαίνει απαραίτητα ότι: «η ιστορία της παιδικής ηλικίας είναι ένας εφιάλης από τον οποίο μόλις τώρα αρχίσαμε να ξυπνάμε. Όσο πιο πίσω στην ιστορία πάει κανένας τόσο πιο χαμηλό είναι το επίπεδο της φροντίδας των παιδιών και τόσο πιο πιθανό φαίνεται ότι τα παιδιά δολοφονούνταν, εγκαταλείπονταν, ξυλοκοπούνταν, τρομοκρατούνταν και διαφθείρονταν σεξουαλικά»¹⁴. Υπογραμμίζει όμως το γεγονός ότι ο θεσμοθετημένος διαχωρισμός της παιδικής ηλικίας από άλλες ηλικιακές-κοινωνικές κατηγορίες

επιτελέστηκε τον 19ο αιώνα ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων κοινωνικών διεργασιών. Μέσα από αυτές η παιδική ηλικία επιδέχεται γνωρίσματα, αδυναμίες, κρίνεται ικανή για ορισμένες δραστηριότητες και αποκλείεται από άλλες, ικανές να ασκήσουν αρνητική επίδραση σ' αυτή. Παράλληλα, η ανάπτυξη και καθιέρωση θεσμών, επιστημών και επαγγελμάτων γύρω από την «ιδιαιτέρη θέση» της παιδικής ηλικίας καταξιώνουν και οριστικοποιούν το σύνολο των γνωρισμάτων που ο κοινωνικός περίγυρος κατά καιρούς της αποδίδει διαφοροποιώντας την από τις υπόλοιπες κοινωνικές κατηγορίες¹⁵.

Είναι λοιπόν η βιομηχανική επανάσταση με τις μεταβολές που επέφερε στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική σφαίρα (όπως αυτές εκδηλώνονται με την επιβολή της υποχρεωτικής φοίτησης, την σταδιακή απαγόρευση της παιδικής εργασίας, την οριοθέτηση των ρόλων των δύο συζύγων/γονέων κλπ.) και με την ιδεολογία που τις ακολούθησε και τις υποβάσταξε, που άλλαξε ριζικά την κοινωνική υπόσταση των παιδιών, διαχώρισε οριστικά τη θέση τους από αυτή των ενηλίκων και της απέδωσε τη σύγχρονη ταυτότητά της. Μ' αυτές λοιπόν τις αλλαγές η παιδική ηλικία διαμορφώνεται καταρχήν σε κοινωνική έννοια και στη συνέχεια αναπτύσσονται οι κοινωνικές πρακτικές γύρω από αυτήν και της αποδίδουν τη θέση της στην κοινωνική δομή.

Η δεύτερη τάση προσέγγισης της παιδικής ηλικίας του παρελθόντος αμφισβητεί την ανυπαρξία κοινωνικών ορίων ανάμεσα στα παιδιά και τους ενήλικους πριν από την βιομηχανική επανάσταση. Αντίθετα υποστηρίζει ότι και στις κοινωνίες του Μεσαίωνα η παιδική ηλικία είχε τη δική της ξεχωριστή θέση τόσο στην οικογένεια όσο και στον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο. Οι μεταβολές, συνυφασμένες με τη βιομηχανική επανάσταση υπεισέρχονται εδώ, μόνο για να υπογραμμίσουν το γεγονός ότι μέσα στην ευρύτερη ποιολογική βελτίωση της κοινωνίας, η μέριμνα και οι παροχές προς τα παιδιά με οποιαδήποτε μορφή και αν εκδηλώνονται, αυξάνονται, έτσι ώστε η κοινωνική τους υπόσταση να φαίνεται αναβαθμισμένη. Η παιδική ηλικία σύμφωνα με αυτή την άποψη απολάμβανε και κατά το παρελθόν τη δική της θέση στην κοινωνία της εποχής, η οποία και έβαζε τους δικούς της φραγμούς και περιορισμούς ανάμεσα στα παιδιά και τους ενήλικους.

Η πλέον τεκμηριωμένη άποψη αυτής της άποψης βέβαια είναι στο έργο της Pollock «Forgotten Children» (1985). Η συγγραφέας στηρίζεται σε μια πλούσια συλλογή πρωτογενών πηγών (ημερολογίων) για να υποστηρίξει ότι η κοινωνική μέριμνα προς τα παιδιά, η αγάπη, η φροντίδα και η τρυφερότητα των γονέων προς αυτά, καθώς και οι περιορισμοί της κοινωνίας προς τα παιδιά δεν αποτελούν μοναδικά και πρωτοφανή γνωρίσματα της βιομηχανικής κοινωνίας. Αντίθετα, εξετάζοντας την περίοδο 1500-1900 διαπιστώνει ότι γνωρίσματα συνυφασμένα με τη συγκρότηση της παιδικής ηλικίας σε ξεχωριστή κοινωνική κατηγορία συναντώνται και σε προ-βιομηχανικές κοινωνίες. Το ερώτημα ωστόσο που προκύπτει είναι σε ποιο βαθμό η Pollock παραβλέπει τη θεσμική μεταβολή που παρατηρείται σε ό,τι αφορά την παιδική ηλικία στην οικογένεια και στην ευρύτερη κοινωνία. Από τη στιγμή δηλαδή που ανακαλύπτει δείγματα αγάπης και γονεϊκής φροντίδας στα ημερολόγια της περιόδου 1500-1900 απορρίπτει θέσεις ακραίες όπως αυτές του De Mousse αλλά ταυτόχρονα υποτιμά το γεγονός ότι από τα μέσα του 18ου αιώνα για πρώτη φορά θέματα όπως η υγεία, η επιβίωση, η διατροφή, η ευημερία και η προστασία του παιδιού γίνονται αφορμή για να συγκεκριμενοποιηθούν και θεσμοθετηθούν από τη μια πλευρά οι υποχρεώσεις και τα καθή-

Faded, illegible text at the top left of the page, possibly a page number or introductory text.

Faded, illegible text at the top right of the page, possibly a page number or introductory text.

κοντα των γονέων και από την άλλη οι υποχρεώσεις της κοινωνίας προς τα παιδιά¹⁶.

Ανεξάρτητα από τις διαφορετικές υποθέσεις εργασίας των ιστορικών μελετών η προσφορά τους στη διαδικασία προσέγγισης της παιδικής ηλικίας του παρελθόντος είναι σημαντική τόσο στο θεωρητικό όσο και στο μεθοδολογικό επίπεδο.

Έτσι η θέση ότι ο όρος παιδική ηλικία αποτελεί χαρακτηριστικό συνυφασμένο με τη σύγχρονη Δυτική κοινωνία, παρά τις αντιρρήσεις που προκαλεί, κατευθύνει τον προβληματισμό σε θέματα συγκρότησης και καθιέρωσης θεσμών με επίκεντρο την παιδική ηλικία, κατά τον 19ο αιώνα. Με βάση την αρχή ότι η παιδική ηλικία αποτελεί κεντρικό πυρήνα της αστικής ιδεολογίας μπορεί κανείς να εξετάσει κριτικά την τάση της σύγχρονης κοινωνίας για «παγκοσμιοποίηση» και «ομογενοποίηση» της παιδικής ηλικίας καθώς και τον ρόλο και την πρακτική ενός μεγάλου αριθμού θεσμών και ειδικοτήτων¹⁷.

Στο μεθοδολογικό επίπεδο είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι η «ιστορική αποκατάσταση» της παιδικής ηλικίας επιτελείται με την αξιοποίηση μιας πληθώρας ανεκμετάλλευτων πηγών, των οποίων η υφή αυτή καθεαυτή αποτελεί καινοτομία στη συγγραφή και στη μορφή των ιστορικών μελετών. Έτσι προσωπικά ημερολόγια, αυτοβιογραφικά κείμενα, αλληλογραφία, έργα τέχνης, ταφικές απεικονίσεις, ενδύματα, και κάθε είδους προσωπική μαρτυρία μετατρέπονται σε κύριες και πολλές φορές μοναδικές πηγές που διαφωτίζουν και τεκμηριώνουν. Ως αποτέλεσμα, τα ως τότε παραδοσιακά ερμηνευτικά σχήματα και προσεγγίσεις της ιστοριογραφίας εμπλουτίζονται από την εισαγωγή της ποιοτικής μεθοδολογίας. Παρά τα μεθοδολογικά προβλήματα που ενυπάρχουν στο είδος αυτών των πηγών και αφορούν κυρίως θέματα αντικειμενικότητας, αντιπροσωπευτικότητας και γενίκευσης, η ιστορική μελέτη και έρευνα διευρύνει τη θεματολογία της ενώ παράλληλα της δίνεται η δυνατότητα να αξιοποιήσει τελειώς διαφορετικές μεταξύ τους πηγές και να συνθέσει τα ερμηνευτικά σχήματα που η καθεμιά προάγει¹⁸.

- Τα ως τότε επίσημα και αδιαφιλονίκητα στατιστικά και δημογραφικά στοιχεία κρίνονται μεν σημαντικά αλλά ανεπαρκή για να αποδώσουν την πλήρη εικόνα της κοινωνικής πραγματικότητας για την παιδική ηλικία.

- η ποιικιλία των πηγών αλλά κυρίως η διαφορετική επιστημονική προέλευση των μελετητών ευνοεί και προάγει την ιστορική μελέτη διαμέσου της κοινωνιολογίας, της κοινωνικής ανθρωπολογίας, της ψυχολογίας, της κοινωνικής γλωσσολογίας.

B. Η θεωρία της κοινωνικοποίησης

Η σύσταση και καθιέρωση θεσμών και η ανάπτυξη επιστημών και επαγγελμάτων με επίκεντρο την παιδική ηλικία καθώς και ο προσδιορισμός των υποχρεώσεων του κοινωνικού περιγυρου προς τα παιδιά υποδηλώνουν και τη διαρκώς αυξανόμενη διαφορά ανάμεσα στα παιδιά και τους ενήλικους. Η πληθώρα παράλληλα των προστατευτικών μέτρων προάγει αυτόν τον κοινωνικό διαχωρισμό από τη στιγμή που στο ιδεολογικό επίπεδο προβάλλει την απειρία και την ανάγκη προστασίας του παιδιού, χαρακτηριστικά που έρχονται να δικαιολογήσουν τον περιθωριακό του status και τον αποκλεισμό που από τη ζωή των ενηλίκων έως ότου κριθεί ώριμο (βιολογικά, νοητικά και κοινωνικά) για να συμμετέχει.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο γίνεται φανερό ότι η διαδικασία κοινωνικοποίησης των νεαρών ατόμων αποτελεί το κλειδί που

εξασφαλίζει την ένταξή τους στην κοινωνία των ενηλίκων. Αναγνωρίζοντας τη σημασία της κοινωνικοποίησης μια μερίδα κοινωνικών επιστημόνων ασχολήθηκε με την διεξοδική μελέτη και ανάλυσή της υιοθετώντας δυο κυρίως προβληματικές.

Η πρώτη εξετάζει κριτικά το ευρύ φάσμα των θεσμών γύρω από την παιδική ηλικία και θέτει ερωτήματα σχετικά με τις βασικές αρχές πάνω στις οποίες στηρίζουν τη λειτουργία τους οι φορείς κοινωνικοποίησης, τον μηχανισμό με τον οποίο οι αρχές αυτές μετατρέπονται σε πρακτική και τέλος τον βαθμό παρέμβασης και ελέγχου στη διαδικασία διάπλασης της παιδικής ηλικίας.

Η δεύτερη προβληματική αρκείται στο να περιγράψει τη διαδικασία κοινωνικοποίησης. Με άλλα λόγια εξετάζει το είδος των μηνυμάτων που ο κάθε θεσμός και κυρίως η οικογένεια και το σχολείο μεταδίδουν στα παιδιά, τη διάσταση ή συμφωνία αυτών των μηνυμάτων από θεσμό σε θεσμό και την ευκολία ή δυσκολία αποδοχής αυτών των μηνυμάτων από τα παιδιά. Προκειμένου να μελετηθούν αυτά τα θέματα υπεισέρχονται μεταβλητές όπως ταξική προέλευση, μορφωτικό επίπεδο των γονέων, εισόδημα γονέων, κλπ. Ευνοείται με αυτό τον τρόπο η δημιουργία στερεοτύπων, σύμφωνα με τα οποία ερμηνεύεται η διαδικασία κοινωνικοποίησης και ιδιαίτερα η επιτυχής ή ανεπιτυχής ολοκλήρωσή της.

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στις κατευθυντήριες θεωρητικές αρχές κάθε προσέγγισης.

Η κριτική θεώρηση της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης ορίζεται από την ακόλουθη προβληματική:

Με τη σύσταση θεσμών και τη θεσμοθέτηση επαγγελμάτων για την παιδική ηλικία διαγράφονται τόσο οι υποχρεώσεις της κοινωνίας για την προστασία και την ευημερία των παιδιών όσο και τα δικαιώματα των τελευταίων. Διαμορφώνεται δηλαδή μια σχέση αμφίδρομη καθώς η θεσμοθέτηση μιας παροχής, για παράδειγμα της υποχρεωτικής φοίτησης, δηλώνει ταυτόχρονα την υποχρέωση του κοινωνικού συνόλου και το αναντίρρητο δικαίωμα των παιδιών. Μέσα όμως από αυτό το σχήμα διαφαίνεται και η συντονισμένη κρατική παρέμβαση στη διαδικασία κοινωνικοποίησης. Εκτός από τη σχολική φοίτηση το κράτος συντονίζει και ελέγχει έναν διαρκώς αυξανόμενο τομέα δραστηριοτήτων σχετικών με την παιδική ηλικία, είτε υπό μορφή θεσμών, είτε νομικών κατοχυρώσεων, είτε βελτιωτικών μέτρων με αποτέλεσμα να ελέγχει και την ιδεολογία που τους υποστηρίζει και τους δικαιολογεί¹⁹. Αντίστοιχα οι φορείς κοινωνικοποίησης δικαιολογούν την ύπαρξή τους τονίζοντας την ξεχωριστή θέση της παιδικής ηλικίας, ενώ παράλληλα φροντίζουν να αναπαράγουν όσα γνωρίσματα την καθιστούν ξεχωριστή και την διαφοροποιούν από τους ενήλικους. Μετατρέπονται κατ' αυτό τον τρόπο σε μηχανισμούς που νομιμοποιούν και αναπαράγουν «την παιδική ηλικία», προκαθορίζουν όλα όσα συνθέτουν ένα «φυσιολογικό» παιδί και με θαυμαστή ακρίβεια εστιάζουν τη λειτουργία τους στην πρόληψη ή στην εξάλειψη γνωρισμάτων δηλωτικών μιας παρέκκλισης από το «φυσιολογικό»²⁰.

Με όλα όσα αναφέρθηκαν δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η αδυναμία των παιδιών να ευθυγραμμιστούν με όλα όσα οι επίσημοι φορείς κοινωνικοποίησης προτείνουν δεν θεωρείται σλέθηριο: θεσμοί όπως οι παιδικοί σταθμοί, το νηπιαγωγείο, η κόμη και το δημοτικό σχολείο διακρίνονται από ανεκτικότητα και ανοχή καθώς ο ρόλος τους είναι να προετοιμάσουν και να εξασκήσουν τα παιδιά σε αποδεκτά πρότυπα σκέψης και δράσης.

Η θεσμοθετημένη αυτή ανοχή της κοινωνίας υπαγορεύεται

από την ιδέα της φυσικής εξέλιξης προς την βιολογική και νοητική ωριμότητα. Κατ' αυτή την έννοια η παιδική ηλικία δεν σημαίνει παρά το καλωσόρισμα που η κοινωνία των ενηλίκων επιφυλάσσει στη νέα γενιά καθώς είναι σίγουρη για την έξοδο της από αυτή τη φάση. Κάτω από αυτό το σκεπτικό, η ωριμότητα ορίζεται με βάση κοινωνικά κριτήρια, με τις εκάστοτε ανάγκες της κοινωνίας και ως όρος γίνεται αποδεκτός χωρίς να αμφισβητείται ή να δημιουργεί ερωτήματα: Ωριμότητα ως προς τι, με βάση ποιο μέτρο σύγκρισης και αναφοράς, ωριμότητα για ποιες συγκεκριμένες δραστηριότητες;

Η βάση τον παράγοντα ωριμότητα η παιδική ηλικία προβάλλεται ως μια μεταβατική περίοδος, φυσιολογική και αναπόφευκτη αλλά παροδική²¹. Είναι αφιερωμένη στην προπαρασκευή του νεαρού ατόμου έτσι ώστε να ανταποκριθεί στο ρόλο του μελλοντικού πολίτη, έννοια που και αυτή ορίζεται και μεταβάλλεται ανάλογα με τις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες. Γίνεται λοιπόν φανερό ότι η διαδικασία κοινωνικοποίησης αποκτά πρωταρχική σημασία. Είναι μέσω των θεσμών που το παιδί έρχεται σ' επαφή με τα μηνύματα του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου και όταν τα υιοθετήσει η διαδικασία κοινωνικοποίησης θεωρείται ότι έχει στεφθεί από επιτυχία. Ο προβληματισμός γύρω από την ωριμότητα και την κοινωνικοποίηση αφορά την παθητική διάσταση που παρουσιάζεται αναπόφευκτα συνυφασμένη με την παιδική ηλικία και το μηχανισμό μέσω του οποίου η προετοιμασία για την ωριμότητα επιτελείται.

Η κοινωνική κατηγορία παιδί μέσω των ειδικών γι' αυτήν θεσμών, διαχωρίζεται, απομονώνεται και παράλληλα ενσωματώνεται στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο καθώς αφενός οφείλει να συμμορφωθεί στη γενική θέληση σε ό,τι το αφορά, μέσω των θεσμών, και αφετέρου να συνδέεται με τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες με διάφορα πλέγματα κοινωνικών σχέσεων: σχέσεις οικονομικής και συναισθηματικής εξάρτησης, θηκικής και εκπαιδευτικής καθοδήγησης κλπ.²². Οι σχέσεις αυτές υπαγορεύονται θεσμικά και είναι δυνατό να αναπτυχθούν μόνο χάρη στην τάση εξατομίκευσης που διακρίνει τους ίδιους τους θεσμούς. Ας σταθούμε ενδεικτικά στο θεσμό της υποχρεωτικής φοίτησης. Μέσω αυτού νομιμοποιούνται σχέσεις οικονομικής εξάρτησης (παιδί-γονείς), σχέσεις εξάρτησης σ' ό,τι αφορά την κατανομή των αμοιβών και τιμωριών (δάσκαλος-μαθητής) και άλλες, κοινές όμως για όλα τα παιδιά. Η συμμόρφωση ωστόσο στα επιλεγμένα και δεδομένα πρότυπα συμπεριφοράς ή τις αξίες που επιβάλλει το σχολείο στους μαθητές του και η αναπόφευκτη ομοιομορφία πραγματοποιούνται μέσα από μια διαδικασία εξατομίκευσης. Στην καθημερινή σχολική πρακτική για παράδειγμα, η κοινή ταυτότητα των παιδιών, όπως ορίζεται από τη μεταβλητή μαθητής, αποκτά δευτερεύουσα σημασία και επιφανειακά η ατομικότητα του κάθε παιδιού υπογραμμίζεται. Το παιδί ανήκει στην ομάδα και υπάρχει μέσα από αυτήν, αλλά οι κανόνες, το σύστημα ποινών και αμοιβών αποσαφηνίζονται σε λόγο ενικό²³.

Από την άλλη όμως πλευρά, οι ίδιοι αυτοί θεσμοί (νηπιαγωγείο, παιδικοί σταθμοί, Δημοτικό σχολείο) στηρίζονται σε ένα σύνολο πληροφοριών για τα παιδιά και σύμφωνα με αυτό ρυθμίζουν και τη λειτουργία τους. Οι πληροφορίες αυτές αφορούν είτε βιολογικές και νοητικές ικανότητες του παιδιού κατά ηλικία είτε γνωρίσματα του χαρακτήρα του που κρίνονται «φυσιολογικά» και ανεκτά και πάλι σύμφωνα με την ηλικία του. Ως εκ τούτου οι θεσμοί στηρίζουν την ύπαρξη και τη λειτουργία τους σε μια αφαιρετική διαδικασία: επιλέγουν τα «αποδεκτά» γνωρίσματα που οφείλουν να διακρίνουν την παιδική ηλικία, τα υιοθετούν και τα προβάλλουν ως μέτρο αναφο-

ράς και αντιμετώπισης του κάθε παιδιού. Έτσι λοιπόν κάθε παιδί ξεχωριστά ορίζεται με γνώμονα τα γνωρίσματα του «μέσου» συνομηλίκου του²⁴.

Από τη στιγμή που αφετηρία είναι η ομοιομορφη εικόνα του παιδιού, το ατομικό στοιχείο εξασθενεί και το παιδί-άτομο υπάρχει θεσμικά μόνο σε σχέση με τους συνομηλίκους του. Η παιδική ηλικία αποκτά με αυτό τον τρόπο μια κοινή ταυτότητα, γεγονός που επιτρέπει τη συλλογική της αντιμετώπιση από τον κοινωνικό περίγυρο, την επισήμανση παρεκκλίσεων και την έγκαιρη διορθωτική παρέμβαση²⁵.

Μπορούμε να πούμε καταληκτικά ότι η κριτική θεώρηση της κοινωνικοποίησης θέτει ερωτηματικά σχετικά με τον τρόπο λειτουργίας των θεσμών, τον φανερό και τον λανθάνοντα στόχο τους και τις συνέπειες που επιφέρουν στη γενικότερη θεώρηση της παιδικής ηλικίας. Παράλληλα αμφισβητεί έννοιες όπως ωριμότητα και εξέλιξη αναζητώντας τις κοινωνικές τους διαστάσεις και προσπαθεί να απαλλάξει την κοινωνιολογική προσέγγιση της παιδικής ηλικίας από τις στείρες επιρροές της ψυχολογίας και του βιολογικού εξελικτικού μοντέλου. Παρ' όλο που η κριτική μελέτη των θεσμών, των επαγγελμάτων και των επιστημών με επίκεντρο την παιδική ηλικία οδηγεί στην έμμεση προσέγγισή της, τίγονται θέματα όπως η ιδιαιτερότητα και η ιδιομορφία της αλλά και η προσπάθεια ομογενοποίησής της. Ταυτόχρονα τα θέματα αυτά γίνονται η βάση για να συζητηθούν ζητήματα κοινωνικού ελέγχου, κρατικής παρέμβασης και «παθολογίας» της παιδικής ηλικίας.

Σύμφωνα με την *δεύτερη προσέγγιση* η πορεία της διαδικασίας κοινωνικοποίησης είναι αυτή που υπαγορεύει όχι μόνο τη μελλοντική ένταξη των παιδιών στην κοινωνία των ενηλίκων, αλλά το είδος της ένταξης και τις συνέπειες που το ευρύ κοινωνικό σύνολο θα υποστεί απ' αυτήν.

Η διατήρηση της κοινωνικής τάξης, ισορροπίας και σταθερότητας αποτελεί το κύριο μέλημα αυτού του θεωρητικού σχήματος και η διαδικασία κοινωνικοποίησης δεν νοείται παρά ως εχέγγυο για την εξασφάλισή της.²⁶ Με αυτή τα νέα μέλη της κοινωνίας έρχονται σ' επαφή και αποδέχονται τις ισχύουσες αξίες, αντιλήψεις, πρακτικές κλπ., έτσι ώστε η ένταξή τους να μη διαταράξει την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Διαφαίνεται ως εκ τούτου η ανάγκη άσκησης κοινωνικού ελέγχου είτε για να εξετασθούν τα περιεχόμενα της κοινωνικοποίησης και να διασφαλισθούν τα κοινωνικά επιθυμητά αποτελέσματα είτε για να ενεργοποιηθεί ένας μηχανισμός κοινωνικής απομόνωσης και κοινωνικού εξοστρακισμού σε περίπτωση που η προηγούμενη διαδικασία αποτύχει. Με αυτό τον τρόπο τα «μη υγιή» μέλη διαχωρίζονται από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο με τον χαρακτηρισμό του παρεκκλίνοντος ή του παθολογικού.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο η παιδική ηλικία ενδιαφέρει ως αντικείμενο μελέτης εφόσον σ' αυτή την περίοδο επιτελείται κυρίως η διαδικασία κοινωνικοποίησης. Προσεγγίζεται έτσι έμμεσα μέσω των θεσμών της οικογένειας και του σχολείου καθώς αυτοί θεωρούνται από τους πρωταρχικούς φορείς κοινωνικοποίησης. Οι θεσμοί αυτοί προωθούν το σύνολο των κοινωνικών γνωρισμάτων των ενηλίκων και καλούν τα παιδιά να τα αποδεχθούν και να τα υιοθετήσουν. Οι θεσμοί έτσι γίνονται οι μονάδες ανάλυσης και μελέτης.

Σε ό,τι αφορά τώρα τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, υπεισέρχονται μεταβλητές όπως κοινωνική τάξη γονέων, μορφωτικό επίπεδο γονέων, εισοδήματα γονέων κλπ., οι οποίες ατυχευτά παραβλάσκονται με το είδος των μηνυμάτων στα οποία τα παιδιά εκτίθενται, και αποδέχονται, και στην συνολική πορεία της κοινωνικοποίησης. Με αυτό τον τρόπο η παιδική ηλικία

μελετάται με τη βοήθεια μεταβλητών που ουσιαστικά προσδιορίζουν τους ενήλικους και στην προκειμένη περίπτωση τους γονείς, και όχι απευθείας την ίδια. Ως αποτέλεσμα η παιδική ηλικία διαιρείται σε υπο-κατηγορίες με βάση το εισόδημα, την ταξική προέλευση κ.κ. γεγονός που πιθανό να ευνοεί την διεξοδική μελέτη μιας ορισμένης κατηγορίας παιδιών αλλά είναι βέβαιο ότι ταυτόχρονα παραβλέπει την σφαιρική θεώρηση της παιδικής ηλικίας, τις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες γύρω από αυτήν και τέλος τις δυνατότητες σύγκρισης με άλλες κοινωνικές κατηγορίες.

Παράλληλα παρατηρείται και το εξής χαρακτηριστικό. Η ίδια η διαδικασία κοινωνικοποίησης, σ' αυτές του τύπου τις μελέτες, παύει να θεωρείται ως ενιαία και εξετάζεται αποσπασματικά. Δηλαδή, αντικείμενο μελέτης γίνεται η υιοθέτηση από τα παιδιά μιας ορισμένης αξίας, ηθικής ή δεξιοτήτας (φιλαλήθεια, αποταμίευση, πρακτική της τουαλέτας). Στη διασύνδεση αυτή υπεισέρχονται στη συνέχεια οι προαναφερθείσες μεταβλητές έτσι ώστε για παράδειγμα η κοινωνική τάξη των γονέων να μετατρέπεται σε μοναδικό ερμηνευτικό υπόβαθρο για το περιεχόμενο των μηνυμάτων που προβάλλουν ως κυρίαρχα στη διαδικασία κοινωνικοποίησης αλλά και για την ευκολία ή δυσκολία αποδοχής εκ μέρους των παιδιών ορισμένων αξιών, πρακτικών και δεξιοτήτων. Δημιουργούνται έτσι στερεότυπα και συχνά η μηχανιστική αναφορά σ' αυτά έρχεται να προσφέρει ικανοποιητική ερμηνεία για τα επιθυμητά, ή ανεπιθύμητα αποτελέσματα της κοινωνικοποίησης²⁷.

Από τη στιγμή που αντικείμενο μελέτης γίνεται ο θεσμός και η σχέση που τον διασυνδέει με το παιδί, όπως αυτή ορίζεται με τη διαδικασία κοινωνικοποίησης, γίνεται φανερό ότι ένα ευρύ φάσμα θεμάτων μένει ανεξερεύνητο. Τα προβλήματα που ενυπάρχουν σ' αυτή την περιοριστική επιλογή επιλύονται με τη θεώρηση του παιδιού ως παθητικού δέκτη, πλήρως υποταγμένου, ατόμου που οφείλει να συνθηκολογήσει με την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Επικρατεί μπορεί κανείς να υποστηρίξει η άποψη του Parsons ότι «η παιδική ηλικία είναι το πρόβλημα των βαρβάρων. Δεν διαφέρει δηλαδή από μια ορδή ξένων και μη προσαρμοσμένων ατόμων που εισχωρούν στον κόσμο των ενηλίκων αλλά που πρέπει να εξημερωθούν πριν γίνουν αποδεκτοί»²⁸.

Παρόμοια θέση έχει τις ακόλουθες θεωρηκές συνέπειες. Πρώτον θεωρώντας το παιδί ως παθητικό δέκτη και αποδέκτη μηνυμάτων εξετάζεται αποκλειστικά μια μονόδρομη σχέση. Αυτή περικλείει μόνο την επιρροή που ασκεί ο φορέας κοινωνικοποίησης στο παιδί και ποτέ και το αντίστροφο. Ως αποτέλεσμα, το παιδί επηρεάζεται και διαμορφώνεται χωρίς το ίδιο να ασκεί επιρροή στον στενό του έστω κοινωνικό περίγυρο. Δεν νοείται έτσι ποτέ ως ενεργός κοινωνικός πράττων.

Δεύτερον. Η περιγραφή και διεξοδική ανάλυση της διαδικασίας κοινωνικοποίησης αφορά κατά κύριο λόγο τα κοινωνικά αποδεκτά και επιθυμητά αποτελέσματα, καθώς αυτά εξασφαλίζουν την ανώδυνη για το κοινωνικό σύνολο ένταξη της νέας γενιάς. Η ανεπιτυχής κοινωνικοποίηση αναφέρεται μόνο για να τονιστεί ο αντικοινωνικός και δυσλειτουργικός της αντίκτυπος, ενώ το ερμηνευτικό σχήμα που υιοθετείται για να αντιμετωπισθούν αυτές οι περιπτώσεις στηρίζεται στα εξής. Ενυπάρχει σ' αυτό ένα στοιχείο προκαθορισμού, ένα δεδομένο εκ προοιμίου που υπαγορεύει την ασηντική πορεία της κοινωνικοποίησης και το οποίο κρίνεται σημαντικά υπεύθυνο για την «ανεπιτυχή» κοινωνικοποίηση. Για παράδειγμα, η κοινωνική τάξη, οι οικονομικές συνθήκες ή το μορφωτικό επίπεδο των γονέων γίνονται οι ενδογενείς παράγοντες ικανοί να προκαθορί-

σουν την πορεία κοινωνικοποίησης των παιδιών. Ο κίνδυνος που ενυπάρχει σ' αυτή την τοποθέτηση αφορά την έμμεση ενεργοποίηση ενός μηχανισμού που προσδίδει μια παθολογική διάσταση σ' αυτούς τους παράγοντες και αποδίδει το στίγμα του παρεκκλίνοντος σε όποιον δεν έχει αποδεχτεί στο ακέραιο το σύνολο των κοινωνικά αποδεκτών και επιθυμητών μηνυμάτων.

Οι ανωτέρω διαδικασίες διευκολύνονται με την αναγωγή των περιπτώσεων ελλιπούς ή ανεπιτυχούς κοινωνικοποίησης σε ατομική βάση, αποκομμένη από οποιεσδήποτε κοινωνικές διαστάσεις. Ας πάρουμε για παράδειγμα την κακοποίηση των παιδιών. Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό δεν είναι παρά το αποτέλεσμα της ατομικής παθολογίας ενός βίαιου γονιού ή της παθολογίας ενός ορισμένου οικογενειακού περιγύρου. Υπερτονίζεται έτσι η μονάδα κινδύνου και παραβλέπονται οι συνθήκες που συντέλεσαν στην ανάπτυξη και διατήρησή της²⁹.

Γ. Η «Νέα Κοινωνιολογία» της παιδικής ηλικίας

Η έμμεση μελέτη της παιδικής ηλικίας δίνει μια ασαφή και ελλιπή εικόνα της κοινωνικής πραγματικότητας γύρω από αυτήν. Η αδυναμία των προηγούμενων προσεγγίσεων οριοθετεί ένα ανεξερεύνητο ακόμη πεδίο που φιλοδοξεί να καλύψει η «νέα» κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας.

Από τους κυριότερους εκπροσώπους της αναφέρω ενδεικτικά τον J. Qvortrup (University Center of South Jutland, Esbjerg Δανία) τον Bob Franklin (University of Leeds) και τον G Jenks (University of London). Στη νέα αυτή προσέγγιση η παιδική ηλικία ορίζεται από τη συνισταμένη των ακόλουθων θέσεων:

– Η παιδική ηλικία μελετάται και αναλύεται στο κοινωνικό επίπεδο. Μόνο έτσι είναι εφικτός ο παραλληλισμός της με άλλες κοινωνικές κατηγορίες, και είναι δυνατή η παραγωγή γνώσης για τις συνθήκες διαβίωσης των παιδιών.

– Τα παιδιά δεν θεωρούνται πλέον ότι ανήκουν εκ προοιμίου στο κοινωνικό περιθώριο, αναμένοντας την ενηλικίωσή τους για την συμμετοχή τους στην κοινωνία των ενηλίκων. Αντίθετα, τα παιδιά συμμετέχουν στην οργανωμένη κοινωνική ζωή. Η συμμετοχή τους παίρνει διάφορες εκφράσεις με κυριότερη αυτή της σχολικής φοίτησης. Παράλληλα τα παιδιά, όπως κάθε κοινωνική κατηγορία υφίστανται τις συνέπειες των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών.

– Τα παιδιά γίνονται μονάδα παρατήρησης και ανάλυσης. Προσεγγίζονται άμεσα γεγονός που υπαγορεύει καταρχήν την επανερμηνεία των ήδη υπαρχόντων στοιχείων, στην πλειοψηφία τους στατιστικών, όπου τα παιδιά «χάνονται» μέσα σε κατηγορίες όπως «οικοκυριό», «οικογένεια», «προστατευόμενα μέλη». Υπογραμμίζεται έτσι η ανάγκη τα παιδιά να αποτελέσουν μια αυτόνομη στατιστική κατηγορία³⁰.

Σύμφωνα με αυτές τις κατευθυντήριες αρχές οι όροι «παιδί» και «παιδική ηλικία» αντιμετωπίζονται κριτικά και η στέρα αναφορά σ' ένα συγκεκριμένο ηλικιακό φάσμα θεωρείται ανεπαρκής για τη διερεύνηση της κοινωνικής ταυτότητας και κοινωνικής ερμηνείας των όρων. Αποφεύγοντας έτσι τον παραδοσιακό ορισμό της παιδικής ηλικίας, η «νέα» κοινωνιολογία προτείνει πέντε αρχές μέσω των οποίων αποδίδεται η κοινωνική της ταυτότητα, η θέση της στην κοινωνική δομή και οριοθετείται το αντικείμενο έρευνας και μελέτης:

– Η παιδική ηλικία δεν αποτελεί μια μοναδική και απαράλλακτη εμπειρία. Μεταβάλλεται ιστορικά και κοινωνικά.

- Η υπάρχουσα διαφορά ανάμεσα στα δύο ηλικιακά statuses, παιδί και ενήλικος είναι αυθαίρετη και χωρίς συνοχή. Έτσι τα παιδιά φαίνεται να ενηλικιώνονται σταδιακά καθώς το ηλικιακό όριο που αίρει τους περιορισμούς, ανοίγει το δρόμο για τα «προνόμια» των ενηλίκων και παράλληλα υπαγορεύει την ισότιμη με τους ενηλίκους μεταχείριση ποικίλλει ανάλογα με το είδος της δραστηριότητας.

- Η παιδική ηλικία ορίζεται αρνητικά, με σημείο αναφοράς τους ενηλίκους. Αποτέλεσμα αυτής της σύγκρισης είναι η απόδοση, στην παιδική ηλικία, γνωρισμάτων που δεν την διακρίνουν όπως έλλειψη πείρας, γνώσης, κρίσης, λογικής κλπ. Δεν πληρεί ως εκ τούτου τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την πλήρη ένταξη της στην κοινωνία των ενηλίκων.

- Ο όρος «παιδί» εκφράζει περισσότερο μια σχέση εξουσίας παρά μια ηλικιακή κατάσταση. Με αυτό τον τρόπο έμφαση δίνεται στην ασυμμετρία που χαρακτηρίζει τη σχέση παιδιού με τον ενήλικα σε ό,τι αφορά θέματα εξουσίας, παρέμβασης, εξάρτησης, επιρροής, δικαιωμάτων, κλπ.

- Η παιδική ηλικία αποτελεί μια σύγχρονη κοινωνική ανακάλυψη και εναρμονίζεται με την ευρύτερη τάση της κοινωνίας να προβαίνει σε διάφορες μορφές κατηγοριοποίησης με βάση την ηλικία. Ο κύκλος έτσι της ανθρώπινης ζωής δεν νοείται σαν ένα εξελικτικό συνεχές με αφετηρία τη γέννηση και κατάληξη το θάνατο αλλά τεμαχίζεται σε φάσεις. Το πέρασμα μάλιστα από τη μια φάση στην επόμενη, για παράδειγμα από την παιδική ηλικία στη νεανική, συνοδεύεται από μια «κρίση». Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η παιδική ηλικία δεν είναι παρά μια τεχνητή περίοδος πάνω στην οποία στηρίζεται ο διαχωρισμός ανάμεσα στον ανήλικο και τον ενήλικο³¹.

Ακολουθώντας αυτές τις βασικές αρχές δημιουργούνται οι απαραίτητες προϋποθέσεις για να καταρριφθούν δύο μύθοι συνυφασμένοι με τη θεώρηση της παιδικής ηλικίας. Ο πρώτος την παρουσιάζει σαν τη «χρυσή περίοδο» στη ζωή του ατόμου και ο δεύτερος καλλιεργεί την πεποίθηση ότι η «στάση» των ενηλίκων προς τα παιδιά στηρίζεται στο σεβασμό των δικαιωμάτων τους.³²

Η κοινωνική πραγματικότητα για την παιδική ηλικία από μόνη της αμφισβητεί την ισχύ των παραπάνω αντιλήψεων: Οι συνθήκες διαβίωσης, διατροφής, υγιεινής, μόρφωσης μιας μεγάλης πλειοψηφίας παιδιών αλλά και το διαρκώς αυξανόμενο ποσοστό κακοποιημένων παιδιών (σωματικά, συναισθηματικά και σεξουαλικά) όχι μόνο απομυθοποιεί την παιδική ηλικία, αλλά τονίζει το γεγονός ότι τόσο οι ανάγκες όσο και τα δικαιώματα ενός μεγάλου αριθμού παιδιών δεν ικανοποιούνται ούτε γίνονται σεβαστά αντίστοιχα. Στη θεώρηση λοιπόν της παιδικής ηλικίας προστίθεται και μια άλλη διάσταση: αυτή του *κοινωνικού προβλήματος*³³.

Η αναγνώριση και η εξέταση ενός φάσματος κοινωνικών προβλημάτων (οικονομική εξαθλίωση, άθλιες συνθήκες διαβίωσης, αναλφαβητισμός, κακοποίηση) σε σχέση με μια ορισμένη κοινωνική ομάδα, τα παιδιά στην προκειμένη περίπτωση, όχι μόνο εντάσσει την κοινωνική αυτή ομάδα στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, από τη στιγμή που αυτή υφίσταται τις συνέπειες κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συνθηκών, αλλά και γίνεται πρόσφορο έδαφος για κρατική παρέμβαση υπέρ των παιδιών. Ωστόσο σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημώσουμε την προσοχή μας στα ακόλουθα. Πρώτον: η λήψη προστατευτικών μέτρων για την παιδική ηλικία είναι αναγκαία χωρίς όμως το γεγονός αυτό καθαυτό να θεωρείται και η πανάκεια που εξασφαλίζει απαραίτητα την κοινωνική ευημερία των παιδιών. Μια μηχανιστική πρακτική της κρατικής παρέ-

μβασης ενδέχεται όχι μόνο να παραγνωρίσει το «συμφέρον» και το «καλό» του παιδιού, αλλά και απομακρύνοντας το παιδί από τις επιβλαβείς γι' αυτό συνθήκες και να αγνοήσει την κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα που είναι υπεύθυνη για την ύπαρξη αυτών των αρνητικών συνθηκών. Δεύτερον. Εξετάζοντας τα κοινωνικά προβλήματα που πλήττουν ιδιαίτερα την παιδική ηλικία υπολανθάνει ο κίνδυνος η ίδια η παιδική ηλικία να θεωρηθεί στο σύνολό της ως κοινωνικό πρόβλημα. Η επικράτηση παρόμοιας άποψης έχει άμεσες συνέπειες στο είδος της κρατικής παρέμβασης, στην μορφή της κοινωνικής πολιτικής για τα παιδιά και βέβαια στα προτεινόμενα μέτρα. Η θεώρηση της παιδικής ηλικίας ως κοινωνικό πρόβλημα ενδέχεται να προξενήσει δύο τύπους κρατικής παρέμβασης: τη λήψη κατασταλτικών μέτρων με έντονη τάση ποινικοποίησης και περιθωριοποίησης και τη λήψη προστατευτικών μέτρων με στόχο να κατοχυρωθούν τα δικαιώματα της παιδικής ηλικίας και να ικανοποιηθούν οι ανάγκες της.

Αν δεχτούμε ότι δεύτερη εναλλακτική είναι η κοινωνικά επιθυμητή και αποδεκτή τότε διαγράφεται περισσότερο παρά ποτέ έντονη η ανάγκη για κοινωνικές παροχές, ευρύτερη κοινωνική πολιτική, και νομικές ρυθμίσεις που θα αποκοπούν στην κοινωνική ευημερία της παιδικής ηλικίας.

Απαραίτητη ωστόσο προϋπόθεση για την επίτευξη του στόχου είναι η γνώση της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως τη βιώνουν τα παιδιά. Παρά το γεγονός ότι η πραγματικότητα αυτή διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία και από κοινωνική ομάδα σε κοινωνική ομάδα είναι δυνατό να διακρίνουμε μια κοινή τάση των σύγχρονων βιομηχανικών κοινωνιών που εκφράζεται αντιφατικά. *Αρνητικά* με την σταθερή μείωση των γεννήσεων και *θετικά* με την διαρκώς αυξανόμενη ευαισθησία για την προστασία και φροντίδα των παιδιών που εκδηλώνεται με μια πληθώρα προστατευτικών μέτρων.

Ωστόσο η βαθύτερη γνώση της κοινωνικής πραγματικότητας από την οπτική των παιδιών υπαγορεύει την επιμέρους μελέτη θεμάτων γύρω από:

1. Δημογραφικό και στατιστικό status της παιδικής ηλικίας

Η μέχρι τώρα παραγωγή και επεξεργασία δημογραφικών και στατιστικών στοιχείων για διοικητικούς κυρίως λόγους είναι σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη για την απουσία της κατηγορίας «παιδί» ως ξεχωριστή στατιστική κατηγορία. Έχοντας ως δεδομένο το γνώρισμα της εξάρτησης των παιδιών από τους ενηλίκους αυτά συμπεριλαμβάνονται σε κατηγορίες όπως οικογένεια, νοικοκυριό κλπ. και μόνο έμμεσα μαθαίνουμε γι' αυτά. Προβάλλει λοιπόν η ανάγκη για επανεξέταση των ίδιων στοιχείων με σκοπό όμως να παραχθούν οι στατιστικές πληροφορίες που θα αφορούν άμεσα το παιδί και θα το θεωρούν ως ξεχωριστή κατηγορία. Με αυτό τον τρόπο θα μπορούσαμε ν' απαντήσουμε βασικά ερωτήματα σχετικά με το μέγεθος του παιδικού πληθυσμού, με τις συνθήκες διαβίωσής του και να εντοπίσουμε τον χώρο διαβίωσης (ιδρύματα, παιδιά διαζευγμένων κλπ.).

2. «Η απονομή δικαιοσύνης» στα παιδιά

Όπως ήδη αναφέρθηκε το σύνολο των πληροφοριών μας για τα παιδιά προέρχεται από μεταβλητές που χαρακτηρίζουν τους ενηλίκους (κοινωνική τάξη, εισόδημα). Όσο αυτό εξακολουθεί να συμβαίνει τόσο και ο παιδικός πληθυσμός θα διαχω-

ρίζεται σε υπο-κατηγορίες, θα γίνεται αφανής ως ενιαία κοινωνική κατηγορία και θα αγνοούνται οι παράμετροι που θα περιγράφουν τη γενική κατάσταση των παιδιών. Είναι λοιπόν σκόπιμο να βγάλουμε τα παιδιά από τη σκιά των μεταβλητών αυτών. Με αυτό τον τρόπο δεν παραγνωρίζονται δομικές μεταβλητές αλλά δίνεται προτεραιότητα στις συνθήκες διαβίωσης των παιδιών αλλά και στη δυνατότητα σύγκρισης αυτών των συνθηκών με αυτές άλλων κοινωνικών ομάδων. Για παράδειγμα, υγεία των παιδιών - υγεία ενηλίκων, συνθήκες διαβίωσης των παιδιών από την εργατική τάξη - συνθήκες διαβίωσης ενηλίκων από την εργατική τάξη³⁴.

3. Δραστηριότητες των παιδιών

Αμφισβητώντας την επικρατούσα άποψη ότι ο χρόνος των παιδιών μένει ανεκμετάλλευτος κατά το μεγαλύτερο μέρος του, η «νέα» κοινωνιολογία διατυπώνει την ανάγκη να διερευνηθεί τόσο η αξιοποίηση όσο και ο καταμερισμός του χρόνου των παιδιών. Μέσα σ' αυτά τα όρια οι ασχολίες των παιδιών μπορούν να διακριθούν σε α. υποχρεωτικές (σχολική φοίτηση) και μη υποχρεωτικές β. εξωσχολικές δραστηριότητες (π.χ. μερική απασχόληση) γ. σε οικιακές ασχολίες (καθαριότητα δωματίου κλπ.) και τέλος δ. σε ασχολίες που αφορούν τον ελεύθερο αλλά οργανωμένο χρόνο τους (μέλος σε ομάδα, σύλλογο). Μόνο αν απαντηθούν αυτά τα ερωτήματα θα έχουμε μια πλήρη εικόνα για τον παιδικό χρόνο και την αξιοποίησή του³⁵.

4. Τα δικαιώματα των παιδιών

Η κριτική εξέταση των δικαιωμάτων των παιδιών υπαγορεύει καταρχήν τη διερεύνηση του νομικού τους status. Το status που απονέμεται σε μια κοινωνική κατηγορία με ένα σύνολο νομικών ρυθμίσεων συνοψίζει τις αντιλήψεις της κοινωνίας προς αυτήν και φανεράνει τα πραγματικά δικαιώματα που η κατηγορία αυτή απολαμβάνει. Με κύριο άξονα τον όρο της ανηλικιότητας η παιδική ηλικία χαρακτηρίζεται από στέρηση των οικονομικών και πολιτικών δικαιωμάτων καθώς και στέρηση των αστικών δικαιωμάτων (civil rights)³⁶. Σε σχέση με αυτές τις νομικές ρυθμίσεις και την προκύπτουσα κοινωνική θέση των παιδιών ο προβληματισμός στρέφεται προς δυο κατευθύνσεις: την προστασία και τον έλεγχο της παιδικής ηλικίας και το συμφέρον του παιδιού ως προς το συμφέρον της κοινωνίας.

Διαφαίνεται εδώ ότι κάθε άλλο παρά δεδομένο θεωρείται ότι το συμφέρον της κοινωνίας εναρμονίζεται με αυτό των παιδιών. Με αυτό το σκεπτικό η προστασία και μέριμνα της κοινωνίας προς τα παιδιά δεν φανερώνει μόνο την προστατευτική της τάση αλλά και την τάση της να ελέγχει ένα ευρύ φάσμα τομέων σχετικών με την παιδική ηλικία και κατά συνέπεια την ίδια την παιδική ηλικία.

5. Οικογένεια και παιδική ηλικία

Παρ' ότι, όπως ήδη αναφέρθηκε είναι σημαντικό να αποδεσμεύσουμε τη μελέτη της παιδικής ηλικίας από την οικογένεια ως ενιαία κατηγορία, λαμβάνοντας υπόψη μας ότι η πλειοψηφία των παιδιών ζει σε οικογένεια η τελευταία πρέπει να εξεταστεί. Ωστόσο σ' αυτή την προσέγγιση είναι απαραίτητο να γίνει ένας σαφής διαχωρισμός ανάμεσα στην οικογένεια και το κράτος καθώς όχι μόνο το καθένα υπαγορεύει διαφορε-

τικά επίπεδα ανάλυσης αλλά και το καθένα διέπεται από διαφορετικά «συμφέροντα» προς το παιδί και τα εκφράζει με έναν τελείως διαφορετικό τρόπο.

Η θεώρηση της οικογένειας σε σχέση με το παιδί συχνά έχει ως αφετηρία την ευημερία των οικογενειών με παιδιά συγκριτικά με αυτή των οικογενειών χωρίς παιδιά. Είναι αυτονόητο ότι από παρόμοια σύγκριση λιγότερο ευημερούσα παρουσιάζεται η οικογένεια με παιδιά και μάλιστα αυτά να θεωρούνται ως κύρια αιτία του χαμηλότερου επιπέδου ζωής αυτών των οικογενειών. Μέσα σ' αυτό το σχήμα τα παιδιά είναι άμεσα συνυφασμένα με δαπάνες, άποψη που συχνά παίρνει ακραία μορφή και εκφράζεται με ερωτήματα τύπου «Μπορεί η σύγχρονη οικογένεια να αντέξει/υποστεί την πολυτέλεια της παιδικής ηλικίας;»³⁷.

Χωρίς η νέα κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας να συμμερίζεται παρόμοιες θέσεις, διατυπώνει την ανάγκη να υπολογιστούν οι δαπάνες της οικογένειας για τα παιδιά, να υπολογιστεί με άλλα λόγια το «κόστος» των παιδιών, κόστος που μάλιστα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως επένδυση που θα αποδώσει στο μέλλον, σε ό,τι αφορά τους γονείς.

Με την εξέταση αυτών των θεματικών ενοτήτων, των οποίων βέβαια η παράθεση έχει ενδεικτικό χαρακτήρα γίνεται φανερό ότι:

- το παιδί και η παιδική ηλικία προσεγγίζονται ως αυτόνομα αντικείμενα μελέτης
- η μελέτη της παιδικής ηλικίας ανοίγει μια νέα προοπτική για τη θεώρηση και μελέτη της ευρύτερης κοινωνίας
- η κοινωνιολογία αποδεσμεύεται από τις ψυχολογικές και βιολογικές προσεγγίσεις που κυριαρχούσαν στη μελέτη της παιδικής ηλικίας καθώς και από το ιδεολογικό και φιλοσοφικό εκείνο υπόβαθρο που οδηγούσε στην παιδαγωγικοποίηση της παιδικής ηλικίας
- η γνώση για την κοινωνική πραγματικότητα της παιδικής ηλικίας επιτρέπει την άσκηση κοινωνικής πολιτικής ικανής να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσης της συγκεκριμένης κοινωνικής κατηγορίας. Παράλληλα όμως η ίδια αυτή γνώση, υπαγορεύει μια κριτική στάση στις διάφορες μορφές κοινωνικής πολιτικής, έναν έλεγχο των άμεσων και έμμεσων κυρίως στόχων τους, από τη στιγμή που δεν ταυτίζει απαραίτητα το συμφέρον των παιδιών με το συμφέρον της κοινωνίας.

Βιβλιογραφία

1. Η σχετική βιβλιογραφία είναι εξαιρετικά πλούσια. Ενδεικτικά μόνο παραθέτω: O. Banks «Faces of Feminism», Martin Robertson - Oxford 1975; S. Delamont «The Sociology of Women - An Introduction» G. Allen and Unwin 1980 & J. Qvortrup «Placing Children in the Division of Labour» στο R. Close and R. Collins (εκδ.) «Family and Economy in Modern Society» Macmillan - London 1985.
2. Μόλις τον Μάρτιο του 1970 οργανώθηκε το πρώτο Συνέδριο με θέμα «Η Παιδική Ηλικία και η Νεότητα διαμέσου της Ιστορίας» στο Πανεπιστήμιο Clark της Μασαχουσέτης. Στην Ελλάδα η Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς οργάνωσε διεθνές Συμπόσιο με θέμα «Ιστορικότητα της Παιδικής Ηλικίας και της Νεότητας» που έγινε στην Αθήνα, 1-5 Οκτ. 1984. Τα πρακτικά του Συμποσίου έχουν δημοσιευθεί, με τον ίδιο τίτλο, σε δυο τόμους, το 1986 στην Αθήνα, σε έκδοση της Γενικής Γραμματείας Ν. Γενιάς.
3. Η αναφορά γίνεται από την αγγλική έκδοση Ph. Ariès «Centuries of Childhood» Penguin. Middlessex 1962 σελ. 125-126.
4. op.cit., σελ. 392-399.
5. Για μια διεξοδική παρουσίαση των δύο τάσεων βλ. L. Pollock «Forgotten Children», Cambridge Univ. Press 1985, Εισαγωγή.
6. βλ. σχετικά Ph. Ariès op. cit., M. Mitterauer - R. Sieder «The Euro

- pean Family» Basil Blackwell Oxford, 1982 & I. Pinchbeck - M. Hewitt «Children in English Society» 2 τόμοι RKP London 1969.
7. Ariès op.cit., E. Shorter «The Making of Modern Family» Fontana London: 1976, L. Stone, «The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800» London 1977.
 8. L. de Mause. Η Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας, Αθήνα 1977, Γλάρος.
 9. J. Boli-Benett - J. W. Meyer «The Ideology of Childhood and the State: Roles Distinguishing Children in National Constitution 1870-1970» American Sociological Review, 1978, vol. 48, Dec.
 10. R. Sears «Our Ancients Revisited - A History of Childhood Development. University of Chicago Press, 1975, R. Trumbach «The Rise of the Egalitarian Family» Academic Press 1978.
 11. R. Takanishi «Childhood as a Social Issue: Historical Roots of Contemporary Child Advocacy Movements» Journal of Social Issues vol. 34, 1978, A. Platt «The Child-Savers. The Invention of Delinquency» Chicago Press 1969.
 12. N. Postman, «The Disappearance of Childhood» Comet, London 1985.
 13. M. Hoyles (εκδ.) «Changing Childhood» Writers and Readers Co, 1979.
 14. de Mause op. cit., εισαγωγή.
 15. C. Jenks «The Sociology of Childhood» London 1982, εισαγωγή.
 16. Takanishi, op. cit.
 17. R.L. Schnell «Childhood as Ideology: A Reinterpretation of the Common School» British Journal of Educational Studies vol. XXVII No 1 Febr. 1979.
 18. J. Demos «Reflections on the History of the Family: A Review Essay» Comparative Studies in Society and History» vol. 15, No 4 Oct. 1973.
 19. M. David «The State, The Family and Education» RKP, London: 1985 & R. Lubove «The Professional Altruist: The Emergence of Social Work as a Career 1880-1930» Harvard Univ. Press 1969.
 20. J. Qvortrup «Childhood - A Social Problem» working paper Sydjysk Universitetscenter. 1985
 21. Jenks op. cit., εισαγωγή.
 22. K. Mannheim «The Problem of Generations» στο C. Jenks op.cit. σσ. 256-269.
 23. B. Henrikson «Not For Sale - Young People in Society» Aberdeen University Press 1983.
 24. Mannheim op. cit. σ. 248.
 25. Jenks op.cit.
 26. G. White «Socialization» Longman, London: 1974 σ.4-10.
 27. Αναγνώστες αυτού του τύπου κυριάρχησαν στην κοινωνιολογία και μάλιστα στην κοινωνιολογία της εκπαίδευσης έως το 1960 ενώ εξακολουθούν έως και σήμερα να ασκούν σημαντική επιρροή. Για μια συνοπτική παρουσίαση βλ. O. Banks «The Sociology of Education» Bratsford.
 28. T. Parsons «The Social System» Free Press, N. Y. 1964.
 29. N. Patron «Child Abuse» Macmillan 1985 p. 152.
 30. J. Qvortrup et.al. «Childhood as a Social Phenomenon - Implications for Future Social Policy» Project Proposal, Norway 1987.
 31. B. Franklin «Introduction» στο B. Franklin (εκδ.) «The Rights of Children» B. Blackwell 1986 σ. 7-8.
 32. op. cit. σ. 10.
 33. J. Qvortrup op. cit. 1985.
 34. B. Abel Smith - p. Townsend, «The Poor and the Poorest» Bell and Sons, London 1965, σελ. 65, & A. Myrdal, «Nation and Family» RKP London 1945 σελ. 245.
 35. S.S. Boocock «Children in Contemporary Society» στο A. Skolnick (εκδ.) Rethinking Childhood, Little Broun Co, Boston: 1976 σελ. 434 & J.C. Chanboredon - J. Prévost «Infancy as an Occupation - Towards a Sociology of Spontaneous Behaviour» OECD, Paris 1979.
 36. B. Franklin «Children's Political Rights» στο B. Franklin (εκδ.) op. cit.
 37. L. Shangar-Handleman - R. Belkin «They Won't stay Home Forever: Patterns of Home Space Allocation» Urban Anthropology, vol. 13 (1) 1982.